

TYRGILS SAXLUND:

Två samhällsromaner

Bosse Gustafson är en av de mest samtidsengagerade författarna i modern svensk litteratur. I sina böcker framträder han som moralist och avslöjare; han är en författare buren av ett starkt patos. Hans romaner kan ofta verka ofullgångna och ogenomarbetade. Detta är säkert hans fullt medvetna avsikt; de yttre, litterära, stilmedlen skall komma i andra hand. Bosse Gustafson vill inte skriva "vackra" böcker. Han vill i stället belysa samhällets avigsidor och brister. De kantiga uttryckssätten är för honom ett medel att nå verkan. Ett alltför vackert språk skulle förstöra budskapets slagkraft, få detta att komma i skymundan.

Gustafson är inte den ende svenske författaren i dag, som utifrån radikalt socialistiska utgångspunkter granskar det svenska samhället, dess sätt att fungera och dess sociala mönster. I flera fall använder sig författarna av rent dokumentariska metoder. Maja Ekelöfs prisbelönta bok "Rapport från en skurhink" är ett av flera exempel på denna litteraturens dragning mot det dokumentariska. Sedan debuten 1959 har Bosse Gustafson hunnit ge ut 13 romaner, de flesta med någon anknytning till modernt svenskt samhällsliv. Han är kanske den flitigaste av våra samhällsanalytiker.

I amerikaboken "USA eller den väldoftande skunken" från 1968 framträder måhända tydligast de egenskaper, som är mest utmärkande för Gustafsons samhällsanalys. Det är ett oerhört starkt engagemang för de svaga och utslagna i samhället, kombinerat med ett drag av förakt för dem, som inte delar Gustafsons värderingar och åsikter — i detta fall det vita medelklassamerika.

I sin senaste roman "U" (Norstedts, c:a pris inb 43: —) gör Gustafson en kritisk granskning av samtida svensk militarism, eller av vad Gustafson uppfattar som svensk militarism. Det journalistiska draget i hans författarskap — ett drag som accentuerats under senare år — framträder starkt i denna roman. Inskjutet i framställningen finns tänkta reportage och ledarstick ur tidningar av olika partifärg, vilket skall ge skildringen en prägel av autenticitet

och ge framställningen större tyngd i de kritiska avsnitten.

Det militära systemet

"U" handlar i stort sett om hur det militära systemet för att motivera sin egen existens för den svenska opinionen bakom ljust genom att skapa en världspolitisk hotbild utan verklighetsunderlag. En kamouflerad och ytterst sekretessbelagd svensk u-båt får under en flottmanöver låta de övriga förbanden tro, att den är en främmande u-båt, som kränkt svenskt territorium. En av de ombordvarande, mässuppassaren Sven Veik, avslöjar dock bluffen. Men med hjälp av psykologer och efter ingripande från försvarsministern oskadliggörs detta hot mot den svenska säkerhetspolitiken. Veik interneras på ett mentalsjukhus och skrivs inte ut förrän han har förklarat sina tidigare uppgifter osanna.

Vid sidan av denna huvudhandling skildrar romanen också hur de psykologer, som går det militära systemet tillhanda, så småningom korrumpas. I särskilt hög grad gäller detta psykologen på den hemliga u-båten, Peter Insel, romanens egentliga huvudperson. De unga psykologernas ursprungligen radikala engagemang förbyts till välanpassad liknöjdhet inför systemet. Den ende riktigt sympatiska personen i boken blir till slut Sven Veik, den enkle lille mannen av folket. I Gustafsons framställning blir han en reinkarnation av soldaten Svej.

Gustafsons roman utgör en kritik mot hela det system på vilket vårt militära försvar vilar, och i detta har Gustafson givetvis i dagens opinionsklimat en tacksam uppgift. Som bekant är försvarsviljan i sjunkande, framför allt hos den akademiska ungdomen, och de radikala opinionsbildarna har sällan något positivt att säga om svensk militär. Gustafson faller väl in i den antimilitaristiska kören: "ungdomen tror inte på det militära" och "ungdomen tror att militären består av idel fascister", skriver han. Råhet, enfald eller åtminstone okänslighet utmärker militärerna i boken. Det drag av intolerans, som utmärkte Gustafsons

skildringar ur det amerikanska samhället, drabbar här militären. I polemiskt författarskap är angreppsmetoden inte ovanlig. Företädarna för den egna åskådningen och den egna gruppen sitter inne med ljuset och sanningen. De andra, de utanförstående, är antingen dåliga karaktärer eller enfaldiga. När denna polemiska metod används i en roman, som vill granska ett helt system och dess sätt att fungera, förfelar oftast kritiken sin verkan, den skjuter över målet. Gustafson låter soldaten Veik i romanen uttala följande åsikter:

"Blir det krig går man åt i alla fall. Först går de civila åt. Sedan de meniga. Sedan befälet. Allra sist om alls generalerna och överbefälhavarna; bara deras skyddsrum är säkra nog.

Efter nästa krig kommer det bara att finnas generaler kvar.

Att ha en kommandörkapten i båten, det är kanske den största trygghet en menig kan begära. Vi kan inte vara avsedda att dö först."

Uttalanden och påståenden av samma eller liknande sanningshalt förekommer flerstädes i romanen. Uppenbarligen har Gustafson inte ansett det nödvändigt att studera hur svensk militär fungerar i verkligheten eller ens hur krigets verklighet är för både manskap och officerare.

Folkrepubliken Insula

Gustafson har dock en slags gardering mot kritik av det slag, som jag har framställt här. På romanens första sida har han en formulering, som i all sin tvetydighet utgör ett försvar mot de anklagelser, som illasinnade kritiker kan vilja rikta mot ensidigheter eller felaktigheter i romanen: "varje likhet mellan romanens Insula och våra dagars Sverige är en ren tillfällighet, eller snarare en olycklig omständighet som jag är den förste att beklaga."

Romanen handlar alltså inte om Sverige, utan om den Kungliga socialistiska folkrepubliken Insula. Men Gustafson anstränger sig inte över hövan för att upprätthålla sin egen fik-

tion. Hänvisningar till lätt igenkännbara svenska förhållanden förekommer genom hela romanen och det vore säkert att göra samhällskritikern Gustafson orätt, om man tog hans tvetydiga formulering på allvar. Speciellt orätt vore detta mot bakgrund av det faktum, att Gustafson egentligen inte primärt är intresserad av att komma åt den svenska militären. "U" handlar i än högre grad om socialdemokratiens svek och om hur det rådande samhällssystemet korrumperar människorna.

Socialdemokratiens svek yttrar sig i att den håller etablissemangen bakom ryggen och sviker den tilltro, som enkelt folk av typen Veik visar den. Sveket finns i romanen hos försvarsministern, som är införstådd med militärens lurendrejeri men accepterar det som en nödvändighet för landet. Även landets unge, ambitiösa och intelligenta statsminister har fallit offer för systemets inneboende ondska. I samtal med Veik vill han inte ta ställning till den påståenden och farhågor.

Korruptionen sprider sig. Genom feta tjänster i den statliga byråkratien köper de makt-havande de unga psykologer, som först kämpat emot systemet. De blir kuggar i etablissemang-et. Den unge psykologen Peter Insel låter i början av romanen som ett socialdemokratiskt valtal: vi lever trots allt i den bästa av världar. Under handlingens gång hinner han reagera mot de styrandes handlingar, men när romanen slutar är han väl förankrad i en befattning som militär Generalpsykolog. Den tvivlande är oskadliggjord och återförd till den välanpassade hjorden.

Bosse Gustafson låter romanen igenom den ena efter den andra personen skildra sina känslor inför händelseförloppet. Detta är en romanteknik, som kräver mycket av författarens gestaltskapande förmåga. Gustafson har inte gjort det lätt för sig. Man kan inte heller säga att han har lyckats. Personerna blir inte levande eller trovärdiga. Romanfigurerna är en slags marionetter, som fungerar utan eget liv. Den otroliga handlingen blir härigenom ännu otroligare. Romanen förlorar i polemisk

lagkraft. Nu framstår Bosse Gustafsons roman för läsaren som en i och för sig spännande bok, utan kontakt med den samhälleliga verkligheten. Sådana människor som Gustafson skildrar finns — gudskelov — inte och de händelser romanen skildrar saknar varje form av verklighetsförankring. Läsaren har därför också svårt att tro på den genomgående korruption, som utmärker romanens samhälle. Gustafson har bara satt upp en narrspegel framför de militära och politiska etablissemangen.

Den undre världen

Även Birgitta Stenberg har i sin senaste bok "Skurkar" (Norstedts, c:a-pris hft 35: —) satt upp en narrspegel framför det svenska samhället. Hennes bok består av ett antal noveller, ofta humoristiska, som skildrar ett antal udda existenser. Boken handlar, som titeln anger, om "den undre världen" — ett motiv som Birgitta Stenberg även tidigare har använt i sitt författarskap. Liksom Bosse Gustafson har hon en intressant produktion bakom sig. Mest känd har hennes raggarskildring "Chans" från 1961 blivit. Hennes nya bok är kanske i och för sig mindre ambitiös än hennes tidigare böcker, men saknar för den skull ingalunda djupperspektiv.

Den första novellen "Sundman" skildrar hur en liten skolflicka grips av oresonlig kärlek till stadens mästerverk, Sundman. Hon hakar sig på honom stum av beundran inför hans uppenbarelse. Redan denna novell anger temat i boken. Författarinnan känner stark gemenskap med sina vinddrivna gestalter. Den lille bilskojaren, "Skägget" kallad, har nästan vår sympati, när han lurar en bil av en norrlänning för en spottstyver. Skildringen av bankskojaren Karlssons upplevelser för tankarna till Frank Hellers figurer — dock förflyttade till en senare och mindre förfinad tidsålder. Allt detta är mycket roande och underhållande.

Birgitta Stenbergs bok är ett utmärkt exem-

pel på hur en författare bara genom sina stilmedel kan påverka en läsaes inställning. Pokergänget i fängelset Hall i novellen "Poker" knipsar lillfingret av utböligen, som tränger sig på och absolut vill vara med i spelet. Läsaren accepterar detta som ett naturligt resultat av händelseförloppet. Ett avståndstagande skulle nästan förefalla meningslöst — livet måste fungera på så sätt att utbölingar avvisas hårt och bestämt. En annan av novellerna beskriver ett grovt hemfridsbrott på ett sådant sätt att läsaren får det intrycket att brottslingarna bara utför en samhällelig plikt.

Vid ett ytligt betraktande kan Birgitta Stenbergs bok alltså synas vara blott en samling humoresker och skrönor. Man upptäcker dock rätt snart att författarinnan har ett slags budskap till läsaren. Lättast skulle man kunna sammanfatta det så, att vi alla — med brister och förtjänster — är människor. Fångvaktaren i novellen "Pliten" och bovarna i den hemliga kolonien av förrymda fängelsekunder är människor på gott och ont. Birgitta Stenberg förefaller att ha en tolerans och vidsyn, som förträffligt kontrasterar mot Bosse Gustafsons politiska enögdhet. Författarinnan ser inte okritiskt på sina "skurkar": de super, knarkar, stjäl, men trots allt är de i grund och botten mänskliga. Vem av oss har rätt att kasta den första stenen, tycks hon säga till sina läsare.

Bosse Gustafsons "U" och Birgitta Stenbergs "Skurkar" är två böcker av helt olika kynne. De kan sägas illustrera två olika skolor i dagens svenska litteratur. Gustafson är den politiske författaren, den socialistiske samhällskritikern. Stenbergs bok är fantasifull, full av fabuleringskonst. Författarinnan är inte förblindad av en politisk åskådning — även om hennes bok inte saknar samhällskritisk udd. Hennes noveller är inga litterära mästerverk men gör inte heller anspråk på att vara det. Ändå säger de något om oss själva och vårt samhälle.